
Recenze

Dílo Jana Amose Komenského 26/1. Korespondence. Část I: 1628–1638

Editori: Martin Steiner, Tomáš Havelka, Vladimír Urbánek, Václav Bok, Markéta Klosová, Marcela Slavíková, Lucie Storchová, Kateřina Šolcová.
Praha, Academia 2018. 332 s.

Tkví-li *differentia specifica* raného novověku vůči středověku v užívání knihtisku, pak rozvoj poštovníctví – této infrastruktury evropské „republiky učenců“ – a vznik komplexních korespondenčních sítí může být bezpochyby označen za *proprium* raného novověku a s trochou patosu i za komunikační revoluci. Dostupná korespondence mezi tehdejšími intelektuály, představiteli duchovní a světské moci, ale i gramotnými odborníky nejrůznějších řemesel a povolání dává současným historikům – včetně historiků filosofie – jedinečnou příležitost zkoumat konstelace¹ a okolnosti geneze idejí, z nichž se zrodil antropocén a digitální věk.² Badatel tak má namísto prostého systematického srovnávání hotových a autorizovaných spisů možnost nahlédnout pod pokličku a sledovat zrod a dynamický vývoj myšlenek mystiků, teologů, filosofů a především vědců takřka „při činu“.

Proto je pro českou i světovou odbornou veřejnost nanejvýš dobrou zprávou, že v rámci již půlstoletí běžícího edičního projektu *Johannis Amos Comenii Opera Omnia* (známého též pod českým názvem *Dílo Jana Amose Komenského* či zkráceně *DJAK*), jehož cílem je postupně vydat veškeré dostupné texty Jana Amose Komenského (1592–1670) v profesionální kritické edici, vyšel nyní první svazek dochovaných a nám známých dopisů z let 1628–1638. Jsou to dopisy z exilu, a to ty nejranější, z tzv. prvního lešenského období. Z období před Komenského opuštěním vlasti

1 K tomu obecně Mulsow, M. – Stamm, M. (Hsrg.), *Konstellationsforschung*. Berlin, Suhrkamp 2005.

2 V souvislosti s raně novověkými korespondenčními sítěmi a jejich mapováním, zpřístupňováním a „vytěžováním“ digitálními prostředky se sluší poukázat na významnou recentní publikaci, na níž se podíleli také dva z vydavatelů recenzovaného titulu: Vladimír Urbánek a Lucie Storchová. Viz Hotson, H. – Wallnig, T. (eds.), *Reassembling the Republic of Letters in the Digital Age. Standards, Systems, Scholarship*. Göttingen, Göttingen University Press 2019, s. 10: „Současná digitální revoluce může takto pomoci v řešení vědeckého problému, který vyplývá z raně novověké komunikační revoluce.“ Dostupné na: <http://www.univerlag.uni-goettingen.de/handle/3/ISBN-978-3-86395-403-1>; [cit. 8. 3. 2020].

se totiž dochovaly pouze dvě tištěné epistolární dedikace, které se vydavatelé rozhodli zařadit až do plánovaného posledního svazku Komenského korespondence.

Zahrnuto je tak 69 latinsky, česky a německy psaných dopisů,³ kterých je Komenský buď odesílatelem (v případě kolektivních dopisů jedním z odesílatelů), nebo adresátem. Přiloženy jsou další dva česky psané dopisy, u nichž je Komenského autorství nejisté. Jeden z nich je kolektivní „pastýřský list“ duchovních představitelů Jednoty bratrské; druhý napsal bratrskému aristokratovi Karlu Staršímu ze Žerotína (1564–1636)⁴ nejspíše duchovní Jednoty Vavřinec Justýn, jak zjistil na podnět Tomáše Knoze jeden z vydavatelů Tomáš Havelka.

Historie sběru, zkoumání a vydávání Komenského korespondence i metodika, podle které vydavatelé svazku DJAK 26/1 pracovali, je zevrubně, a přitom jasně a výstižně popsána v úvodu recenzovaného titulu. Tam najde čtenář-badatel i fakta o korpusu všech dostupných dopisů včetně seznamu zdrojů pro jejich první svazek. Úvod i komentáře jsou podobně jako v předchozím svazku DJAK 19/1 již psány anglicky, nikoli latinsky, což oceňuji a myslím, že nejsem sám. Všeobecnému úpadku latinského vzdělání se sice takto činí ústupek, na druhou stranu se tím vychází vstříc praktickým potřebám současného a pravděpodobně i budoucího věcného bádání, což je z mého pohledu důležitější. Vydavatelé tohoto svazku odvedli, nakořli mohou soudit, velmi poctivou a pečlivou práci. Ta má a bude mít celosvětový dosah, což je na místě zdůraznit, neboť takové dílo v českých humanitněvědných luzích a hájích nevzniká každý den. Namísto expresivního pění zcela oprávněné chvály se v této recenzi zaměřím na otázku, co v rané Komenského exilové korespondenci může zaujmout historika filosofie a filosofa.⁵ V recenzovaném svazku přirozeně nalezneme korespondenci rozmanitého obsahu i rozsahu. Mimo jiné třeba „žebřavé dopisy“, které lešenská bratrská komunita adresuje protestantské světské a duchovní moci v nejrůznějších evropských zemích (např. Litva, Švýcarsko, Anglie). Ale i mnohé další dopisy se týkají věcí ryze praktických a přizemních. Podívejme se teď krátce na některé filosoficky zajímavější listy prizmatem dvou Komenského idejí, které plní bezesporu nosnou funkci jeho myšlenkové soustavy: primát Krista a vize univerzální encyklopedie.

Prvním zajímavým momentem je zdůraznění role Krista samého jako vzoru a vůdce vši reformy, který je nad všechny lidské reformátory. Upnutí se na ně jako

3 Nebylo neobvyklé, že dopisy občas přecházely z jednoho jazyka do jiného. V tomto svazku lze tak najít i části dopisů psané polsky a samozřejmě také termíny a *loci classici* psané řecky.

4 K osobnosti tohoto moravského šlechtice viz Knoz, T., *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*. Praha, Vyšehrad 2008.

5 K otázce znalostí dějin filosofie jako předpokladu vlastního systematického filosofování viz např. Gilson, E., *Jednota filosofické zkušenosti*. Přel. V. Frei. Praha, Vyšehrad 2011, s. 13: „Dějiny filosofie jsou součástí filosofie v mnohem větší míře, než jsou například dějiny přírodovědy součástí přírodovědy. Je totiž možné stát se kompetentním přírodovědcem bez hlubších znalostí dějin přírodovědy, avšak nikdo nemůže pokročit příliš daleko ve své vlastní filosofické reflexi, pokud nejdřív nestuduje dějiny filosofie.“

na idoly vede do záhuby. Hned v prvním dopise celého svazku ze září 1628 luterský teolog Johann Valentin Andreae (1586–1654), jeden z iniciátorů rosekruciánského hnutí, přijímá Komenského mezi své přátele („*libens Te in amicitiam suscipio*“), o rok později s ním v dalším dopise sdílí své v posledku nezdařené úsilí o náboženskou a vzdělávací reformu prostřednictvím založení německé *Societas Christiana*, přičemž za její původní účel označuje svržení náboženských i učeneckých model a návrat Krista na jeho pravé místo („*Christum loco suo restituere*“). Jen o několik měsíců později Komenský v dopise luterskému pastorovi Abrahamu Mentzelovi zmiňuje, že si dopisuje s jeho souvěrcem Andreaem, že mu tato konverzace dává mnoho podnětů a světla, neváhá však v Andreaeově duchu dodat, že tím, kdo rozptyluje mlhy a nese před námi pochodeň, je Kristus sám. Je vidět, že Andreae je jedním z důležitých Komenského raných inspirátorů a přátelských kontaktů. I přesto, že pozdější dopisy ze 40. let – zatím v kritické edici nevydané, ale snadno dostupné přes digitální platformu *Early Modern Letters Online*⁶ – ukazují i stíny na jejich přátelství, způsobené Andreaeho kritikou pansofie, ať už skutečnou, nebo pouze domnělou. Každopádně všeobecná reforma, jak ukazují další Komenského dopisy vydané v recenzovaném svazku, nemůže modlářsky lpět na lidské autoritě jednoho nebo několika autorů – ani pouze na skrývající se a na dopisy nereagujícími Ratkem, ani výhradně na Baconovi či Campanellovi.

Druhým zřetelným rysem, který vysvítá z této rané korespondence, je Komenského vize univerzální encyklopedie, přítomná zřejmě již od samého počátku jeho mezinárodní vědecké kariéry. Na počátku roku 1630 píše luterskému pedagogovi a pedagogickému reformátorovi Zikmundu Eveniovi. Tento dopis je zajímavý tím, že hovoří o jakýchsi třídách (*classes*) a o encyklopedické řadě na nich založené (*per classes tradenda Encyclopaediae series*). Co tím může mít Komenský na mysli? Nejspíše správné utřídění látky, které je základem každé dobré učebnice, řady učebnic i encyklopedie. Již za několik měsíců však Komenský v dopise kalvinistickému šlechtici Rafałovi Leszczyńskému mluví o ambiciózním plánu zkompilovat náčrt „vědy o všech věcech“ (*tota rerum scientiarum universitas in epitomen*). Komenského didaktická motivace se tak od samého počátku (zde dokonce ještě před vydáním tak úspěšné *Janua linguarum*) snoubí s ideou encyklopedickou. Na přelomu září a října 1632 už pak Komenský hovoří v dopise slezskému pastorovi Georgu Winklerovi o ideji „encyklopedie křesťanské pansofie“ (*Christianae Pansophiae encyclopaedia*). Totéž jinými slovy opakuje svému stoupenci Johannu Docemiovi do Hamburгу v lednu 1633: „*Daturus quoque forsansum Pansophiae seu Encyclopaediae totius eruditionis delineationem.*“ Další vývoj ideje pansofické encyklopedie dokumentují dopisy známému „vědeckému zpravodajovi“ Samuelu Hartlibovi (první je z 9. ledna 1634), ale i jakémusi Josephu

6 Dostupný na: <http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/>; [cit. 8. 3. 2020].

St. Amandovi. Detailně se pansofickému projektu věnuje také traktát Joachima Hübnera Komenskému ze 7. října 1638, na dopisní formu až neuvěřitelně rozsáhlý.

Nakonec Komenského desideratem, kolektivním vědeckým cílem není nic menšího než „kniha knih“ (*liber librorum*), jak výslovně vyznává ve svých pozdějších pansofických pracích. Takový cíl si ovšem jistě nekladli vydavatelé recenzované publikace. Přes tuto skromnost, nebo spíše právě pro tuto vědeckou zdrženlivost a střízlivost bude jejich dílo k velmi reálnému a praktickému užitku současným i budoucím komeniologům, historikům i filosofům po celém světě.

Petr Pavlas